

Ірина Гаюк

ПРАДІОНІСІЙСЬКІ КОРЕНІ ХРИСТИЯНСТВА

Окреслено специфіку формування та історичного розвитку прадіонісійства та його впливу на розвиток християнства. Розглянуто низку питань, пов'язаних з формуванням викривленого погляду на розвиток античних релігій та філософії і причин, які призвели до цього.

Ключові слова: Аполлон, Герой, держава, Діоніс, ковчег, Мати, містерії, оргіазм, орфізм, прадіонісійство, релігія, християнство, хтонічні культури.

Епіграфом до цієї статті могли би стати слова В. Іванова: «Ніцше повернув світу Діоніса... Діонісійське начало, антиномічне за своєю природою, може бути різноманітно описане та формально визначене, однак уповні розкривається лише у переживанні, і даремно було би шукати його досягнення, розуміння – досліджуючи, що утворює його живий склад. Діоніс приймає і водночас відкидає будь-який предикат... Вселенське життя в цілому та життя природи, без сумніву, діонісійські»¹.

Актуальність даної теми полягає у тому, що порушене Ніцше питання діонісійства стало імпульсом, який викликав низку серйозних досліджень античності, однак при цьому в науковому світогляді ХХ – поч. ХХІ ст. склалася парадоксальна ситуація. Для більшості західних учених це дало поштовх для поглибленого вивчення античних релігій, хоча розглядалися вони з традиційних науково-матеріалістичних позицій. У Східній Європі найглибшим дослідженням з цієї теми стала книга В. Іванова «Діоніс та прадіонісійство», і висновки, до яких змушує дійти ця праця, показують необхідність докорінної зміни всієї парадигми вивчення історичного розвитку західної цивілізації. Однак лише наприкінці ХХ ст. окремі філософи та релігієзнавці (М. Еліаде, К. Свасьян, Д. Узланер) чітко формулюють цю думку. *Метою* цієї розвідки є з'ясування рівня взаємодії прадіонісійства та християнства, а *завданням* – показати, що замовчування цих зв'язків та формування викривленої картини розвитку античних релігій і філософії було не випадковим явищем.

Науково-матеріалістична парадигма – це лише одна з систем опису світу, картина, що побудована у заданій системі координат, в якій основні точки відліку сформульовані аксіоматично, тобто приймаються на віру без доказів. Ці аксіоми мають виключно матеріалістичний, чуттєвий характер. Внаслідок певних причин, така система стала домінуючою світоглядною системою в західному світі і навіть на Сході, і це не було ані випадковістю,

ані «закономірним» наслідком «історичного прогресу» людства, а результатом цілком свідомих зусиль (див. докладніше²). Саме панування чуттєво-матеріалістичної (й експериментально-емпіричної) картини світу створило оптимальні умови для формування утилітарно-прагматичного, тобто предметного відношення щодо світу і створило суспільство споживання. Для підтримки такого світобачення потрібна була й відповідна картина історичного розвитку людства, тому певні ключові моменти історії перекроюють так, щоби вони відповідали саме такому погляду. Візьмемо декілька положень із загальної історії та історії релігій, які вже стали аксіоматичними: 1) уявлення про релігію та світогляд давніх греків як життєстверджуючі, легкі та світлі; 2) постулат щодо існування профанної сфери, до якої відносять, зокрема, філософію як праобраз наукового мислення, математику, медицину тощо; 3) уявлення про Середньовіччя як про темну епоху, коли всі сфери життя контролювала Церква, не існувало реального розвитку науки, мистецтва та освіти, натомість Відродження вважається позитивною протилежністю Середньовіччя, насамперед, завдяки поверненню до заново відкритих позитивних ідеалів античності; 4) міф про «темне» Середньовіччя, причиною якого стало християнство, тому воно ніяк не пов'язане з античними релігіями, це авраамістична релігія, корені якої знаходяться у Старому Завіті.

Блискучий знавець античності В. Іванов став вивчати релігію Діоніса тому, що, за його власним висловом, «подолати Ніцше у сфері питань релігійної свідомості» він міг лише цим шляхом³. Однак, того не бажаючи, він виявив вражаючий зв'язок християнської традиції з прадіонісійською та діонісійською релігією, і цей зв'язок не лише по-новому змушує подивитися на християнство, але й дає радикально іншу картину релігійного життя та світобачення як античного світу, так і Середньовіччя й Відродження. І одразу постає закономірне питання: чому в західному світі сформувалося саме таке уявлення про античний світ. В. Іванов зазначав, що «позбавитися від забобону про еллінську релігію як суцільно «натуралістичну» багатьом не під силу...»⁴.

В процесі формування світу модерна картина світовідчуття та світобачення античного світу, побудована на вирваних з контексту уривків давньогрецьких філософів, витлумачених з позицій матеріалістично-позитивістських поглядів XVIII–XX ст., цілеспрямовано викривляється. Фактично вся її містична, езотерична складова повністю виключається з розгляду, наявність розвиненої, та ще й державної, релігії страждаючого та вмираючого бога ігнорується, роль жінки в богослуженнях та в театрі замовчується. Давньогрецька прадіонісійська та діонісійська релігія, як

одна з основ християнства, не розглядається взагалі, однак відстоюється положення про авраамістичність християнства та його вкоріненість виключно в Старому Завіті⁵. Натомість, безумовні паралелі та збіги, зокрема, щодо народження Дівою Сина Божого-Спасителя, його страждань, смерті та воскресіння, що є у багатьох релігіях, широко використовували, зокрема, представники т.зв. «міфологічної школи», роблячи з цього дивний і загалом безпідставний висновок (навіть з т. з. формальної логіки) щодо цілковитої видуманості Христа, апостолів тощо. Хоча наукова постановка питання мала би бути іншою: чому в різних народів у різні часи з'являється аналогічний концепт. Гіпотеза запозичення нічого не пояснює: по-перше, подібні уявлення існують в народів, які історично доволі важко пов'язати між собою, по-друге, за мудрим суфійським висловом, груші ростуть не лише в Самарканді.

Виникнення філософії з епохи Нового часу починають трактувати як засіб раціоналістичного пояснення світу (при цьому «раціоналістичний» розуміють у традиціях світу модерну як «науковий» і «логічний»), тобто як зародок сучасного наукового мислення. Той факт, що все це було сакральною сферою, оскільки сфери профанної тоді просто не існувало, просто ігнорується. І це також не випадково: історія завжди формує світогляд людини, а світогляд визначає її життя. Людина живе відповідно до того, як вона бачить і розуміє світ і себе у цьому світі. В. Іванов, будучи одним з найглибших дослідників давньогрецької релігії, зазначив, що «філософема є точною екзегезою міфологеми; ...перша уже закладена в другій. В певних випадках філософема розкриває справжній умовивідний зміст міфологеми, хоча стверджувати це можна, лише з'ясувавши безумовний історичний зв'язок між ним. ...Як в Індії, так і в Греції... філософія упродовж довгого часу була секуляризацією і вільним розвитком окремої частини космогонічного релігійного переказу...»⁶. «Ми ще пов'язані у цій сфері чисельними забобонами і не усвідомлюємо належно навіть того, що досократівські метафізичні системи виникли з розриву та секуляризації догматичного переказу, схованого у темряві віків»⁷. Климент Олександрійський прямо говорить про дві Біблії: власне Біблію та еллінську філософію; Юстин називає Сократа та Геракліта християнами⁸.

З незапам'ятних часів в багатьох народів існувало явище, яке пізніше назвали релігією, або культом Діоніса. Це були хтонічні культу Темної Богині та її чоловічих співпрестольників, які постійно гинули та відроджувалися. В. Іванов відносить до пра-міфів містичні за суттю головні положення найдавнішого оргіазму: бог входить у людину і володіє нею (одержимість); підземний Змій народжується на землі дитиною; жертва – Бог, і Бог –

жертва; Діоніс роздвоюється на переслідувача та переслідуваного, жреця і жертву; плоть і кров жертви, яку з'їдають живцем (омофагія) – сам Діоніс, і т. ін. Очевидно оргіастична жертва, омофагія та жіночі богослужіння – все це було стародавнім загальноарійським спадком⁹.

Пра-Діоніс був безіменним, і це не було випадковим, адже ім'я обмежує, воно виражає суть феномена, тоді як Найвища Реальність не може бути обмежена, і якщо називається, то лише через її атрибути-прояви. Звідси в пізніших релігіях існує припис не називати ім'я Бога надаремно. Згодом у балканських країнах і Греції поширився культ безіменного Героя, атрибути якого переросли в прізвиська, а прізвиська стали іменами – Кінник, Мисливець, Великий Ловчий – Загрей. Елліни називали героями смертних (часто рідних по крові богам, або від богів народжених смертними жінками), які прославилися надзвичайною долею та подвигами, на землі перетерпіли страждання, а після смерті не втратили сили впливати на живих. Уже на ранніх зображеннях героїв їх супроводжують власне діонісійські символи – вінки навколо голови героя і канфар з вином в його руках¹⁰.

Згодом пра-Діоніса ототожнили з верховним Зевсом, і він проявляє свою божественну силу в дарі виноградної лози¹¹. В Євангелії від Іоана Христос говорить: «Я є істинна виноградна лоза, а Отець Мій – виноградар.» [Ін. 15:1], «Я є лоза, а ви гілки...» [Ін. 15:5]. У Кані Галілейській Марія просить Ісуса допомогти людям, оскільки в них немає вина [Ін. 2:3]. А вино у своєму «релігійно-метафізичному принципі – вода жива, амброзія»¹².

Одне з основних найменувань островного Діоніса – рибалка, а епітети Діоніса (і водночас – Аїда) – Дикий мисливець – Загрей, Великий ловець (душ) [V, 31]. Фрезер в коментарі до Павсанія звернув увагу на сирійську золоту пластину, на якій юного Діоніса зображено таким, що йде по водах¹³. В синоптичних євангеліях Христос каже: «Йдіть за Мною, і Я зроблю вас ловцями людей» [Мф. 4:19; Мк. 1: 16–17].

В посланні ап. Іоана читаємо: «...всякий народжений від Бога перемагає світ» [1 Ін. 5:4]. Очевидно, йдеться про світ явлений, матеріальний. Це характерна для античності думка про співпадання початку та кінця в Хаосі. Геракліт писав: «Загальне – кінець і початок кола. Одне і те ж саме – живе і мертво. Все є одне, а з одного походить все»¹⁴. Згідно з християнським вченням, гріхопадіння зробило людину смертною, а значить, заключило її у сферу часу. Тому з'являється Христос, чия спокутувальна жертва очищає людей від первородного гріха; він – владика часу, альфа і омега, початок і кінець, і той, хто відкриває двері у вічність. Орфіки почали молитися Діонісу Спокутнику (Lyseus) за винних у первородному гріху Титанів, водночас це були молитви і про світове викуплення людства в майбутньому¹⁵.

Оргіастичне божество завжди двійчає, причому «прагнення визначити його як дві окремі роздільні сутності зустрічається з неможливістю провести цей розподіл – забрати у страждальної іпостасі її грізну, згубну силу і позбавити грізного бога його страсної долі»¹⁶. Однак діонісійство не могло розвинути із себе етичні основи, а значить, і стати фундаментом релігійного авторитету, оформленого у виді законів соціального, тим більше – державного устрою. Діоніс проголошував і здійснював свободу, оскільки він є втіленням безконечності та необмеженості життєдайного Хаосу, а відтак – руйнівника форм, а значить – Космосу. Він є носієм життєвої сили, тому повинен постійно приходити у цей світ і, водночас, він не може у ньому довго бути, оскільки руйнує всі форми, тому він повинен вчасно його покидати (помирати).

Полісу був потрібний культ Аполлона – конкретного, оформленого, протилежно діонісійській безмежності, який був втіленням порядку¹⁷. Аполлон спочатку оволодів Дельфами, після чого, прийнявши функції та ім'я Діоніса, набуває разом із ними і діонісійських рис: він тимчасово стає жителем підземного царства і отримує дар ентузіастичного пророцтва, однак згодом він уже голос не Ночі або Землі, а батьківське слово, яке провіщає волю Зевса¹⁸. Аполлон вбиває священного хранителя Дельфійського святилища змія Піфона, тому повинен очиститися від пролитої крові: він йде в кабалу до Адмета, тобто сходить в Аїд (Адмет – «необоримий» – епітет Аїда). Для того, щоби отримати небо, треба зійти під землю: сюжет, відомий багатьом релігіям світу. Христос також є водночас і жертвою, і суддею. Своєю смертю та стражданнями він спокутує первородний гріх, йде у пекло, а звідти – на небо [Еф. 4:9; 1 Кор. 15:54-57; Рим. 10:6]. В Об'явленні Іоана Христос говорить: «Я є перший і останній і живий; і був мертвий, і се, живий во віки віків; і маю ключі смерті й пекла» [Одкр. 20:10, 14; 1:17-18]. Зішестя в пекло завершило спокутувальну місію Христа, тому є невід'ємною частиною Його спокутувальної жертви¹⁹. Зішестя Христа в пекло має також зв'язок з таїнством хрещення. А хрещення – це друге народження. «Людина до отримання імені Сина Божого є мертвою, та лише вона приймає цю печатку, вона відкидає мертвість і отримує життя. А печатка ця є водою, в яку люди сходять мертвими, а виходять живими...»²⁰.

«Боротьба з древнім Піфоном... домислюється як подолання «хаосу» «логосом». Та, на думку В. Іванова, послідовне проведення цього принципу в рамках еллінської релігії було неможливим; «він суперечив її корінним історичним основоположенням»²¹. Однак, до певного часу (скоріш за все, до орфічної реформи) саме таке тлумачення було закономірним і природним, та згодом цей принцип взагалі усунено з «поверхні» релігійного

життя – він цілком перейшов у містеріальні цикли. А коли існування містерій стало заважати, з однієї сторони – Римській державі, а з іншої – християнській Церкві, то їхня ліквідація також майже повністю усунула й подібне уявлення з європейської релігійної картини світобудови.

В. Іванов писав, що сформована в Дельфах ідея божественної двоєдності Аполлона-Діоніса увійшла в плоть і кров еллінства. Водночас це був дуалізм літнього та зимового сонцевшанування (Діоніс – це епікlesa Сонця, а Діоніс-Бог, що страждає і помирає, часто ототожнюється з невидимим підземним сонцем темного царства)²². Христа також порівнювали з зимовим сонцем, що росте, на відміну від Іоана Хрестителя – літнього сонця, що вмирає: «Йому треба рости, мені ж – умалятися [Ін. 3, 30]. До речі, перебування Діоніса у смерті розглядається як уже початок його народження у світі. Фіади для пробудження Лікніта, тобто дитини у ситі-колиці, проводять у дельфійському місяці «Вогненосець», який відповідає часу зимового сонцевороту.

Служіння Діонісу було найчастіше виборним, що визначалося сакральним терміном «оргій». Оргіастичні спільноти мали відповідні форми і однією з найдавніших був релігійний союз – фіас (thiasos), який формували дельфійські фіади. Його епонімічною родоначальницею вважалася носій хтонічного та діонісійського імені Меланфо, Меланія – Чорна.

Полишаючи в стороні перипетії встановлення та розвитку богородичного культу в християнстві, зазначимо лише декілька цікавих особливостей і паралелей. Згідно з переказами, Діва Марія була похована в Ефесі, де знаходився знаменитий храм Артеміді Ефеської – іпостасі хтонічної Геї, Темної, або Чорної Богині. Ймовірно, батько діалектики Геракліт називався Темним не через особливу складність або незрозумілість його висловів, як зазвичай пишуть, а тому, що він був містом – посвяченим богині Артеміді. Невипадково він подарував свою книгу храму Артеміді в Ефесі²³. У зв'язку з цим варто пригадати культ Чорних Мадон, зображення яких знаходяться по всій Європі: понад 300 – у Франції, близько 50 – в Іспанії, в Німеччині – 19, в Італії – 30. Культ Чорної Мадонни процвітав у Середньовіччі, коли і були створені ці статуї, причому виготовляли їх у Європі, а не завозили зі Сходу. Переважно вони вирізьблені з чорного дерева, інколи – з чорного каменя, або відлиті зі свинцю, чи просто пофарбовані у чорний колір. Відзначено, що найчастіше храми Чорних Богородиць розташовані на місцях дохристиянських капищ. Ж. Турніак писав: «Чорна Діва, Біла Діва – перша схована від очей, друга – відкрита. Одна доповнює іншу, і немає потреби говорити, що обидві уособлюють Священне жіноче начало первісних часів»²⁴. Згідно з Фулканеллі, колись у

готичних криптах стояли статуї Ізиди, що «з приходом християнства в Галлію стали тими самими Чорними Дівами, які народ до сих пір оточує особливою пошаною». Вчений Е. Шадіус у своїй книзі «De dictis Germanicis» приводить напис під іконою «Isidi seu Virgini ex qua filius proditurus est.» (Ісиді або Діві, від якої народиться Син)²⁵.

Власне еллінська релігія Діоніса почалася відтоді, як «оргіастичного бога стали розуміти як синівську іпостась верховного бога»²⁶. Однак, тут виникло протиріччя, адже менади знали і шанувували Діоніса, який безумовно з'являється із лона Землі. Тому його проголосили двоматірним та двічі народженим (його культове ім'я Діфірамбус посвячені тлумачили як «подвійний вихід з дверей; окремо – з черева земної жінки, і окремо – зі стегна (megos) небесного Отця»). Звідси в орфіків втаємничене ототожнення «Міси, цариці невимовної (неізреченої)» та Діоніса: це «якщо і не повна єдність, то єдина чоловічо-жіноча істота»²⁷. Христос також предвічно народжений від Отця і во плоті – від Марії, тобто двічінароджений. А назагал, під різними ликами багатьох богів антична релігійна (в тому числі і філософська) думка прагнула розкрити єдину божественну сутність. Геракліт прямо говорить: «один і той же бог — Аїд та Діоніс...», в загальнопоширеному орфічному вірші: «Вакх для тих, що на землі живуть, для тих, хто в землі опочив, Аїд він...»²⁸. Згодом, на езотеричному рівні, орфіки виробили поняття єдиного Бога у чотирьох різних аспектах, які субстанційно є тотожними, але мають різні іпостасі.

Богослужіння Діонісу – «оргії» виконувалися спільно і первісно – без жреця, всіма учасниками, які називалися «вакхами» та «освяченими». Назву «вакх» або «бакх» В. Іванов вважає дуже давньою, що доводять фракійські назви шанувальників Діоніса (саби, бассари), похідних від імені бога²⁹. А ці назви відразу викликають асоціації з сабеями (сабіями) Аравії часів формування ісламу, яких відносили до людей Книги. Одна з гіпотез, що це були мандеї – прихильники Іоана Хрестителя, які не визнали християнства в його апостольській інтерпретації та вважали Христа учнем Іоана, який зрадив вчителя. Навряд чи аналогії, які виникають у зв'язку із циклом переказів про Іоана Предтечу, випадкові: відтята голова Хрестителя і те, що зроблено це за бажанням однієї жінки і для другої, цикл переказів, пов'язаних з Іоаном Хрестителем і чашею Грааля (чаша для причастя, тобто, до омофагії)³⁰. Ймовірно, «переказ про усікновення глави Іоана Хрестителя є відголоском жіночих оргіастичних культів...»³¹. У різних народів існує віра в чарівну силу відтятої голови, а також у зв'язок обезглавлювання з шануванням ковчега (голова в ковчезі), зокрема, перекази про голову розтерзаного Орфея, яка пророкує (на цьому місці

збудовано храм Діоніса). Міф лаконських Прасій представляє Діоніса богом ковчега. І хоча цикл легенд про ковчег доволі великий, огляд легенд свідчить, що в еллінстві всі вони належать колу уявлень та обрядів релігії Діоніса. Всім відомий біблейний ковчег є пов'язаний з переказами про потоп. Однак і міф про розтерзання Діоніса Титанами поєднується з уявленнями про потоп, який стався після загибелі Загрея, а переказу щодо виноградника Ноя точно відповідає переказ про нове появлення після потопу³². Таким чином, коло подібних міфів зовсім не є ані прерогативою християнства, ані авраамістичних релігій. Це своєрідний концепт, що у різних релігіях від найдавніших до світових відображає становлення світу з непроявленого всеохоплюючого і всеприсутнього Хаосу через низку проявлень логоформуючих Принципів (епіфаній).

Існувала тріада діонісійських рослинних сил – Oino, Spermō, Ela is – німфи чудесного багатства пшениці, вина та елея³³. В християнстві це – складові причастя та елеосвячення (причастя – омофагія, а елеосвячення має безпосередній стосунок до культу померлих). «Ісус же сказав їм: істинно, істинно говорю вам: якщо не будете їсти Плоті Сина Людського та пити Крові Його, то не будете мати в собі життя» [Ін.6:53-58].

І тут ми підходимо до одного з ключових питань античної історії: «Навряд чи існує більш важлива проблема для історії духовної культури... всього людства, аніж питання про походження того песимістичного (в його погляді на земне життя), аскетичного, містичного напрямку, ... яке ... називають орфічним»³⁴. В VI ст. члени орфічного братства, які тоді мали суспільну владу в Аттиці, при підтримці дельфійського жрецтва, зреформували релігію Діоніса та зробили її державною³⁵. При цьому в релігію Діоніса увійшли уявлення про гріховність фізичного тіла, про матеріальний світ як в'язницю душі. Таке світобачення призвело до того, що відповідь на два найважливіших онтологічних і водночас життєвих питання, – для чого була створена людина і – відповідно, яка мета її існування у цьому світі, – стає безглуздою. Життя втрачає будь-який сенс, якщо людина народжується лише для спокутування смертю своєї вини, і, як наслідок, в людей формується розірване світосприйняття. Відбувся радикальний зсув від онтології до етики і моралі, причому моралі негативної, в основі якої лежить почуття вини. На табличках з орфічних захоронень написано: «Радій, змучений стражданням, бо ти ще не страждав. З людини ти возродився у Бога»³⁶. Орфічний вірш: «смертний, силі, яка нас гнітить, корися й терпи», – доволі точно передає настрої доби аедів та перших рапсодів. «Багаті дарителі природніх благ, якими славили богів перші арійські гімни, перетворилися в «роздавачів фатальних дарів». На думку В. Іванова, це був «феномен

релігії поневолювачів, який відобразив земні суспільні стосунки в олімпійській проекції. ...Ми зважуємося висловити думку, що навіть людські жертви ... не спричиняли настільки гнітючого морального впливу на народ, як релігія високого Олімпу...». Тому екстатична релігія Діоніса була необхідна еллізму для одужання як рятівний перелом хвороби³⁷. Вчений чітко фіксує цікавий факт, а от його пояснення безпомічне. Земні поневолення і завоювання, в тому числі й у Греції, відбувалися часто і в усі часи, однак, «релігії поневолювачів» не виникало. Дивно, що В. Іванов, який написав цю книгу під впливом філософії Ф. Ніцше, оминає найвірогіднішу відповідь, хоча Ніцше у своїй діонісійській нестямності прозирає й це. Заратустра, пророкуючи про нових кумирів, говорить: «Державою називається найхолодніша зі всіх холодних потвор. Холодно говорить воно неправду; і ця неправда повзе з уст її: «Я, держава, є народ». Це – брехня! Творцями були ті, хто створив народи і дав їм віру та любов; так служили вони життю. Руйнівники – це ті, хто ставить пастки для багатьох і називає їх державою: вони нависили їм меч і нав'язали їм сотні бажань... Туди, де закінчується держава, – туди дивіться...! Хіба не бачите ви веселку та мости, які ведуть до надлюдини?»³⁸. Існувало дві релігії Діоніса: одна прадавня родоплемінна, і друга – зреформована орфіками – державна, яка в двох головних позиціях відрізнялася від релігії пра-Діоніса: переважанням чоловічого начала як у культурі, так і в доктрині, та концепцією первородного гріха, всезагальної через нього вини людства та необхідності спокути. Релігійна сфера очищень (катартика), під впливом якої створювався елліністичний світ, стала вважатися набутком переважно Аполлонової релігії. Однак, «... відзначимо зразу, що аполлонійська катартика була, по суті, інородною, і переслідувала інші і практично найближчі цілі. Її призначенням було відновлення порушеної норми взаємовідносин між особистістю та небесними богами, а через них – і людською громадянськістю, підпорядкованою їхнім чітким настановам...», тоді як діонісійське служіння, зокрема, Платон, характеризує як очисний ентузіазм, а також як безумство одержимого божеством (enthusiasmos, тобто entheos – той, хто вміщає бога)³⁹. Таким чином, мета та зміст оргій Діоніса – екстаз у тому значенні, яке вкладали у це слово стародавні, тобто вихід душі з тіла, стан, в якому душа безпосередньо спілкується з богом. Діонісійська катартика існувала не для посередництва між законом і правопорушенням, а відповідала за всі ірраціональні стани особистості та народу. «Вона не виганяла тіні з суспільства живих, а навпаки – відкривала живим доступ до жителів нічного та підземного світу, прилучала їх до його таємних навіювань та впливів і знову повертала залучених, уже

очищеними, до закону життя у денному світлі». «Дуалізм двох царств і двох святинь — ночі й дня, темних (однак зовсім не злих в очах елліна, а навпаки – благих або рокових) підземних царів та світлих богів — був, до пришествия Діоніса, причиною невиносимого душевного протиріччя та розколу; з Діонісом наступило примирення обох богочитань...»⁴⁰.

Однак, служіння олімпійським богам і богам хтонічним та героям чітко розвели за місцем і часом, а об'єднання елементів першого та другого було суворо заборонене. Цей дуалізм суттєво вплинув на подальший розвиток еллінської релігії. По суті, це був світоглядний розрив єдиного Космосу. І саме від цього часу буттєвість (онтологічність) елліністичних богів перейшла в етичність. Первісне знання про існування богів небесних та підземних, нерозривно взаємопов'язаних, яких треба вшановувати, змінилося етичною оцінкою: небесні – хороші, правильні, підземні – погані, злі, неправильні, наступний крок – затемнення, а ще пізніше – і повне відкидання зв'язків між ними.

Як бачимо, християнство дуже багато запозичило з античних релігій, зокрема, з зреформованого орфіками діонісійства, однак, при цьому воно завжди непримиренно ставилося до всіх античних релігій, іменуючи їх поганськими та примітивними. Чому? В. Іванов вважав, що каменем спотикання була сама особистість Христа⁴¹. Однак навіть канонічний Христос не був і не міг бути каменем спотикання. Важко не помітити, що всі «зіткнення» на цьому полі виникли з перетворенням християнства спочатку в панівну, а згодом і в державну релігію Римської імперії. Значить, відповідь треба шукати саме тут. Офіційна церква визнає спадковість з юдаїзмом, а всі інші джерела Традиції виключаються, причому цілком свідомо і цілеспрямовано. Чому? Юдаїзм Другого Храму після реформ Ездри та Неємії став екзотеричною релігією та ще й релігією державно-етнічною. Містичні прояви у ньому були мінімалізовані, а значить, переважала соціальна складова. Соціалізована релігія влаштовувала і державу, і державну Церкву. І тим, й іншим Традиція в будь-якому вигляді заважала, тому треба було максимально обмежити знання про минуле. З цією метою виробляється ортодоксальна церковна концепція, насамперед, релігійної історії. Зробити це було можливо, оскільки вся освіта була зосереджена в руках Церкви, згодом – Держави та Церкви, а вже потім – Держави. Адже знання, зокрема, правдивої історії античної релігії спонукає думати, наприклад, що, можливо, значення Христа та його справи і полягало у тому, що він став «входженням Метаісторії в Історію» – не у міфічному часі, а в часі історичному, і те, що раніше усвідомлювалося через перекази та містерії, стало проявленим⁴². Це була Подія, яка стала

початком нового витка еволюції (див докладніше⁴³). І цілком можливо, що слова ап. Павла щодо безумства релігії Христа для еллінів треба розуміти саме у діонісійському ключі, тобто, що Христос був епіфанією Діоніса [1 Кор. 4:9-10, 19-20].

Отже, релігія стародавньої Греції не була ані натуралістичною, ані політеїстичною, принаймні, витоково. Найдавнішими тут були оргіастичні хтонічні культу Великої Богині, Геї, Матері-Землі (під різними назвами), а характерною ознакою оргіастичних культів, згідно з В.Івановим, є тяжіння до монотеїзму. Релігія стародавньої Греції була державною справою, мала свою інституційну структуру (центри, фіаси, театри), розроблене віровчення й культ. Після цілеспрямованого злиття культу Діоніса з культом Аполлона внаслідок орфічної реформи VI ст. сформувалася своєрідна антична Церква. Християнство «потайки засвоювало численні елементи античного обряду та віровчення; відкрито – виказувало непримириму ворожість саме до тих областей античної релігії, звідки почерпнуло найважливіший матеріал для свого догматичного та літургічного будівництва»⁴⁴.

Завершуючи цей стислий екскурс, зазначимо, що тема є дуже цікавою, та водночас, гострою і складною. Адже відзначаючи явні паралелі прадіонісійства – діонісійства та християнства, в жодному разі не йдеться ані про грубі запозичення, ані про неправдивість християнства. Мовиться про значно глибші, фундаментальні явища. Питання, чому у різних народів у різні часи виникає однаковий концепт про Бога, що страждає та вмирає, чому в різних релігіях ми спостерігаємо однакові за своєю сутністю алгоритми виникнення й розвитку та однакові смислові концепти, що уможливило формування саме такої сучасної світоглядної картини і такої уяви про історію – відповідь на них уможливить значною мірою зрозуміти, що відбувається з цивілізаційним світом XX–XXI ст.

1. Иванов В. Ницше и Дионис // В. Иванов. Родное и вселенское (серия «Мыслители XX века»). – М.: Республика, 1994.
2. Узланер Д. Расколдовывание дискурса: Религиозное и светское в языке нового времени // ж. Логос, № 4 (67), 2008. – 140–159.
3. Иванов В. Автобиографическое письмо С.А. Венгеру // Русские писатели XX века. 1890-1910. – Ч. II, Т. III. Кн. 8. – М., 1916. – С. 95.
4. Иванов В. Дионис и прадиионисийство. – СПб.: Алетейя, 1994. – С. 253.
5. Аверинцев С.С. София-Логос. – К., 2001. – С. 202
6. Иванов В. Дионис и прадиионисийство. – СПб.: Алетейя, 1994. – С. 266, 267.
7. Там само. – С. 173.
8. Свасьян К. А. Становление европейской науки. – М.: «Evidentis», 2002// Электронная публикация — РВБ, 2007. – С. 199.
9. Иванов В. Дионис и прадиионисийство. – СПб.: Алетейя, 1994. – С. 91, 269.

10. Там само. – С. 69, 72.
11. Там само. – С. 20.
12. Там само. – С. 92.
13. Там само. – С. 83, 131.
14. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. – Т.1. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1994. – С. 25.
15. Иванов В. Дионис и прадионисийство. – СПб.: Алетейя, 1994. – С. 185.
16. Там само. – С. 26.
17. Там само. – С. 35, 37.
18. Там само. – С. 287.
19. Митрополит Илларион (Алфеев): Христос — Победитель ада. Тема сошествия во ад в восточно-христианской традиции. – hilarion.ru/works/bookpage/russian/vic.
20. Пастырь Ермы // Ранние Отцы Церкви. Антология. Брюссель, 1988. – С. 241.
21. Иванов В. Дионис и прадионисийство. – СПб.: Алетейя, 1994. – С. 39.
22. Там само. – С. 55, 175.
23. Штайнер Р. Христианство как мистической факт и мистерии древности. – Ереван: Ной, 1991. – С. 33
24. Фулканелли. Тайны готических соборов – www.jungland.ru/Library/TainaGoti.htm
25. Там само.
26. Иванов В. Дионис и прадионисийство. – СПб.: Алетейя, 1994. – С. 91.
27. Там само. – С. 62, 94, 95.
28. Там само. – С. 177.
29. Там само. – С. 63, 141.
30. Аверинцев С.С. София-Логос. – К., 2001. – С. 66.
31. Иванов В. Дионис и прадионисийство. – СПб.: Алетейя, 1994. – С. 133.
32. Там само. – С. 133, 136, 137.
33. Там само. – С. 96.
34. Там само. – С. 162.
35. Там само. – С. 63, 169.
36. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. – Т.1. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1994. – С. 9.
37. Иванов В. Дионис и прадионисийство. – СПб.: Алетейя, 1994. – С. 198-200.
38. Ницше Ф. Так говорил Заратустра // Фридрих Ницше. Сочинения в 2-х томах. Т. 2. – М.: Мысль, 1990. – С. 30-32.
39. Иванов В. Дионис и прадионисийство. – СПб.: Алетейя, 1994. – С. 211.
40. Там само. – С. 200-201.
41. Там само. – С. 191.
42. Бердяев Н. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого // О назначении человека. – М.: Республика, 1993. – С. 264.
43. Гаюк И. Исторические закономерности развития религиозных систем: феноменологический дискурс // сб. Религиоведение Украины конца XX-начала XXI в. – Ч. 2. – М.: ИД «МедиаПром», 2010. – С. 145-158; Пригожин И., Стенгерс И. Время, хаос, квант. К решению парадокса времени. – М.: Эдиториал УРСС. – 2001. – С. 47-48.
44. Иванов В. Дионис и прадионисийство. – СПб.: Алетейя, 1994. – С. 190-191.

SUMMARY

Gayuk Iryna

THE PROTO-DIONYSUS RELIGION'S ROOTS OF CHRISTIANITY

The specificity of formation and historical development the Proto-Dionysus religion and its influence on Christianity development is shown in the article. The author puts some question, connected with formation of the deformed picture of development of antique religions and philosophies and try to search for the reasons of such phenomenon.

Ірина Вовк

**ЛІТЕРАТУРА СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ:
ШУМЕРО-ВАВІЛОНСЬКІ ДЖЕРЕЛА
СТАРОГО ЗАВІТУ**

У дослідженні прослідковується зв'язок між сюжетами старозавітної літератури і шумеро-аккадським міфо-героїчним епосом. Особлива увага надається шумерським та старовавілонським першоджерелам, де розвивається сюжет «всесвітнього потопу», що через посередництво іудеїв був запозичений християнством і увійшов у старозавітну «Книгу буття».

Ключові слова: шумеро-аккадський міфо-героїчний епос, «всесвітній потоп», «Сказання про Зиусудру», «Епос про Гільгамеша (Більгамеса)», старозавітна «Книга буття», «Книга Йова».

Твори стародавньої шумерської літератури – це, мабуть, найцінніший внесок шумерів в історію людської культури. До різновидів літературної творчості причисляємо гімни, молитви, епоси, плачі, а ще – прислів'я. Література Шумеру наскрізь поетична: вільний вірш без рим, але зі своєрідним ритмом, правила вживання якого нам точно невідомі. Поезія ця призначена не для читання, а для декламації в супроводі барабанів, арфи та ліри. Хоча з шумерських писемних творів уціліли лише фрагменти, та й то з дуже пізньої доби, а все ж таки ними розпочинає свій відлік світова література.

На кілька століть шумерські прислів'я старші від єгипетських «Повчань», на два тисячоліття вони старші за біблійну «Книгу приповісток Соломонових», Хеттський «Гімн Сонцю» з'явився через десять століть після гімнів шумерських, перші шумерські епоси виникли щонайменше за півтора тисячоліття до Гомерової «Іліади» й «Одіссеї».

Література Стародавнього Шумеру проливає світло на етнокультуру шумерів (їхнє образотворче і музичне мистецтво, архітектуру), а також на культуру вавілонян, ассірійців, арабів та євреїв. А оскільки через євреїв